

Vasile PAVEL
Institutul de Filologie al MECC
(Chișinău)

**ISTORIA LIMBII ROMÂNE, VOL. I.
COORDONATORI: ACAD. MARIUS SALA,
LILIANA IONESCU-RUXĂNDIOIU.
BUCUREȘTI, UNIVERS ENCICLOPEDIC
GOLD, 2018, 902 P.**

**The history of the Romanian language, vol. I. Coordonatori:
acad. Marius SALA, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu.
București, Univers Enciclopedic GOLD, 2018, 902 p.**

Abstract: The subject of this paper relates to the Dissertation *The History of the Romanian Language*, vol. I, București, 2018. The group of authors research significant problems regarding the process of formation of the Romanian language and its evolution from the origins till the beginning of the XVIth century.

Keywords: common Daco-Romanian, dialect, diglossia, low Latin, the Latin language, Romanianization, common Romanian.

Rezumat: Subiectul informațiilor de mai jos se referă la tratatul *Istoria limbii române*, vol. I. București, 2018. Sunt semnalate probleme importante luate în discuție de către colectivul de autori cu privire la procesul constituirii limbii române și evoluția acesteia de la origini până la începutul secolului al XVI-lea.

Cuvinte-cheie: Dacoromâna comună, dialect, diglosie, latina vulgară, limba latină, românizare, româna comună.

Parte a unui amplu proiect elaborat sub egida Academiei Române, având ca obiect istoria limbii române de la origini până în prezent, volumul I al acestui tratat academic anunțat în titlu descrie procesul constituirii românei și evoluția acesteia până la începutul secolului al XVI-lea.

Autorii și-au structurat lucrarea în trei mari secțiuni: **Latina, Româna comună, Dacoromâna comună**. Spre deosebire de precedenta ediție (*Istoria limbii române*, vol. I-II, București, Ediția Academiei, 1965/1969), tratatul de față este conceput ca o istorie a limbii și nu ca o gramatică istorică (p. 15). Descrierea sistemelor lingvistice care definesc cele trei mari etape evolutive menționate anterior este precedată de prezentări ale cadrului istoric, realizate, în principal, pe baza datelor și a interpretărilor din *Istoria Românilor*, vol. I-III, București, Editura Enciclopedică, 2001.

I. Latina. În această primă secțiune (p. 19-261) sunt abordate și investigate probleme cu privire la romanizare, latina vulgară și latina dunăreană (romanica orientală). *Romanizarea* Daciei, proces istoric de „asimilare lingvistică” a dacilor și de transformare a mentalității lor într-una de tip roman, s-a desfășurat timp de peste trei secole. Romanizarea a fost rezultatul direct al cuceririi de către romani a Daciei (în urma războiului purtat de Traian cu Decebal, între anii 101-102 și 105-106 d. Hr.). „Componența lingvistică” a romanizării a constituit un factor definitoriu. În acest sens, romanizarea a cunoscut mai multe etape: faza diglosică, în care latina autohtonilor era o limbă rudimentară, simplificată, impregnată de elemente fonetice ale limbii locale, faza în care funcția de comunicare a latinei se intensifică, vorbitorii locali devenind bilingvi, și ultima fază, aceea a „monolingvismului latin” (p. 71).

Retragerea armatei și a administrației romane de la nord în sudul Dunării pe timpul împăratului Aurelian (în perioada 271-275) nu a însemnat abandonarea totală a malului stâng al Dunării. Populația „de condiție medie și săracă” a rămas pe loc. Menținerea populației autohtone între retragerea aureliană și așezarea slavilor (la sfârșitul secolului al V-lea și începutul secolului al VI-lea) pe teritoriul fostei provincii romane este demonstrată de perpetuarea hidronimiei majore și de vestigiile arheologice. Un rol important în menținerea romanității nord-dunărene l-au avut legăturile cu Imperiul romano-bizantin. Dacii liberi din Moldova centrală și nordică, se menționează în lucrare, au fost romanizați mai târziu prin contactele cu populația latinofonă din fosta provincie.

Latina vulgară (aspectul vorbit al limbii latine) a fost „strămoșul comun” de comunicare al limbilor romanice. Unitatea latinei s-a menținut până în secolul al VI-lea, apoi a urmat diversificarea latinei în cursul secolelor al VII-lea și al XVIII-lea, ajungându-se la un stadiu de limbă de tip nou și diferit de la o provincie la alta, stadiul de formare al limbilor romanice (franceza, italiana, spaniola, româna ș. a.).

Transformarea structurii lingvistice latine în structură de tip romanic, proces evolutiv îndelungat, s-a manifestat cu precădere din secolul al IV-lea până în secolul al VIII-lea d. Hr.

Sintagma *latina dunăreană* (sau *romanica orientală*) desemnează „limba care stă la baza dialectelor românești” de la nordul și sudul Dunării (dacoromâna, aromâna, meglenoromâna și istroromâna) și care nu se identifică nici cu latina orientală, nici cu latina balcanică. Sunt descrise pe larg inovațiile și transformările produse în cadrul sistemelor lingvistice (fonetică și fonologie, morfologie, sintaxă, lexic, formarea cuvintelor).

Caracteristicile fonologice principale ale latinei dunărene constau în inovații specifice puțin numeroase. În evoluția de la latină la limbile romanice, latina dunăreană s-a dovedit mai conservatoare decât latina din alte arii ale României (p. 126). În secolele VI-VIII latina este în curs de regionalizare accentuată. Aceasta poate fi considerată perioada de tranziție dintre latinătate și romanitate, ceea ce se poate spune și despre latina din zona Dunării inferioare. Elementele vechi și cele noi, apărute anterior, au coexistat și au concurat. „Pragul critic” între latinătate și romanitate este definibil în raport cu schimbarea modului de funcționare comunicativă a latinei (p. 257). Pentru noțiunea „latină dunăreană” ar putea fi utilizat pentru mai multă exactitate, susține doamna Liliana Lonescu-Ruxăndoiu, termenul sintagmatic *romanica orientală* (p. 261).

II. Româna comună. Acest termen definește conceptul de cea mai veche perioadă din evoluția limbii române ca *i d i o m a u t o n o m* în raport cu latina. Perioada respectivă din istoria limbii române a fost diferit denumită de către diverși autori: *străromână* (W. Meyer-Lübke, G. Weigand, S. Pușcariu), *româna primitivă* (Ov. Densusianu, Al. Philippide, S. Pușcariu, G. Ivănescu), *româna comună* (I. Șiadbei, Al. Rosetti, Em. Vasiliu, Matilda Caragiu Marioțeanu), denumire acceptată și de către autorii tratatului de față. Datările de asemenea au fost destul de diferite. Este susținută teza potrivit căreia româna comună cuprinde perioada dintre secolul al VIII-lea, când romanica orientală devine „un idiom autonom”, și secolele X-XIII – „limita superioară” a românei comune, raportată la procesul de durată al separării celor patru dialecte românești (Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, p. 353).

În procesul de formare a limbii poporului român, relevă prof. N. Saramandu, este cuprinsă, în mod organic, *r o m a n i t a t e a s u d - d u n ă r e a n ă*, afirmație expusă și argumentată (în special, în capitolele *Romanitatea orientală, secolele IV-XV*, și *Teritoriul și perioada de formare a limbii române*), în baza punctelor de vedere exprimate anterior de către istoricii A. Xenopol, N. Iorga, G.I. Brătianu și, dintre lingviști, de către Sextil Pușcariu, Th. Capidan, N. Drăganu. Cercetări recente se înscriu în aceeași direcție. O sinteză a acestora este cuprinsă în studiul lui Nicolae Saramandu, *Romanitatea orientală*, București, Editura Academiei, 2004.

În cursul celei de a doua jumătate a mileniului I s-a încheiat procesul de etnogeneză atât a românilor nord-dunăreni, cât și a celor din sudul Dunării (p. 275). Ungurii pătrund în Câmpia Panoniei în anul 896. Ei începuse să se lupte cu volohii și cu slavii. Așa cum se menționează în recentul tratat *Istoria românilor*, „volohii nu puteau fi decât românii în acea regiune a Carpaților Păduroși...”. Străinii i-au numit pe români *vlahi* (volohi) oriunde se găseau (S. Pușcariu). Numele de *romani* (> *români*) apare ca mărturie istorică în secolul X (p. 275).

Un subiect aparte ține de originea dialectelor românești: dacoromân, aromân, meglenoromân și istroromân. Ele se întâlnesc într-un spațiu vast, din Maramureș și Carpații nordici, în nord, până în Grecia, în sud, din Istria la Marea Adriatică și dincolo de Nistru, la est. Vorbitorii lor sunt urmașii populației autohtone romanizate din Imperiul Roman de Răsărit. Atestate, în trecut, pe un teritoriu unitar, dialectele românești s-au izolat de-a lungul timpului, în urma pătrunderii slavilor în Peninsula Balcanică începând cu secolul al VI-lea, fapt care a determinat unele deplasări ale vorbitorilor, în perioada Evului Mediu. Acad. Emanuel Vasiliu și Liliana Ionescu-Ruxăndoiu consideră că diferențierea între ramura dialectală sudică, reprezentată de aromână (din care s-a desprins ulterior meglenoromâna), și cea nordică, reprezentată de dacoromână (din care s-a desprins apoi istroromâna), a fost un proces de durată, început în epoca româna comună (p. 354).

Denumirea mai potrivită pentru substratul limbii române este *traco-dacă*. Elementele de substrat exprimă particularități de cultură și civilizație ale populației autohtone. În compartimentul despre *Substratul limbii române* (autor: acad. Gr. Brâncuș) sunt determinate sursele pentru cunoașterea limbii dacilor (prin raportare la albaneză, mai ales), unele inscripții, precum este *Decebalus per Scorilo* „Decebal fiul lui Scoril”,

denumirile râurilor mari moștenite din traco-dacă (Argeș, Timiș, Olt, Mureș, Criș, Someș, Prut, Siret, Dunăre), fenomene fonetice și morfologice determinate de elementele de substrat, cuvinte de origine traco-dace (*abur, argea, baci, baltă, bâr, brânză, buză, copil* ș.a.).

Orientarea țărilor române, preponderent ortodoxe, spre lumea bizantino-slavă a determinat consolidarea treptată a așa-numitului slavonism cultural. Slavona a fost adoptată ca limbă a bisericii. Din secolul al X-lea s-a folosit alfabetul slav (chirilic) și întrebuițat la noi (oficial) până în 1860.

Elementul slav reprezintă *superstratul* românei. Se afirmă că unele elemente slave au pătruns încă în latina dunăreană, fiind conservate în română. Cele mai multe împrumuturi vechi slave în română sunt însă din secolele VIII-IX. În capitolul *Superstratul slav* doamna Liliana Ionescu-Ruxăndoiu relevă principalele efecte ale influenței vechi slave în fonetică (preiotarea lui *e* la inițială de cuvânt și de silabă, apariția unor consoane palatalizate, palatalizarea labialelor, în anumite graiuri, consolidarea poziției lui *h*), în morfologie (impunerea definitivă, de exemplu, a procedurii de restructurare a numeralelor cardinale, prin adăugare, de la 11 la 19, și prin multiplicare, în cazul numelor zecilor), în lexic și formarea cuvintelor.

Descrierea sistemelor lingvistice ale românei comune (fonetică și fonologie, morfologie, lexic, inclusiv prezentarea inventarului cuvintelor latine) cuprinde în tratat un spațiu extins (p. 353-563).

III. Dacoromâna comună. În acest compartiment sunt investigate probleme privind dacoromâna în perioada cuprinsă între secolele X-XIII, când dacoromâna s-a desprins de dialectele sud-dunărene, și începutul secolului al XVI-lea, de când datează primul document scris integral în limba română, *Scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung* (1521), și începe procesul de constituire a variantei scrise a românei.

În secolul al XIV-lea, micile formațiuni politice, încadrate în complexe statale ale marilor puteri din zonă (Țaratul Bulgar, Cnezatul Halici-Vladimir, Imperiul Mongol, Regatul Ungar), au evoluat la condițiile de state propriu-zise: Țara Românească, Moldova, Transilvania.

Emigrările românilor din Transilvania spre zonele sudice și estice, legate mai ales de păstoritul transhumant, relațiile strânse între cele trei state au avut o contribuție importantă la asigurarea unității limbii române, „mai exact, a dialectului dacoromân”. Folosirea alfabetului chirilic și a slavonei ca limbă oficială și de cultură nu au eliminat cu totul, precizează autorii tratatului, uzul latinei din țările române. Transilvania a avut un rol important în reintroducerea scrierii și a culturii latine în Țara Românească și Moldova (p. 573-577).

Variația diatopică este inerentă oricărui idiom. Dimensiunile acestei variații în cadrul dialectului dacoromân nu sunt mari. Această problemă a variației dialectale dacoromâne, în special vechimea și cauzele fenomenului, i-a preocupat pe mulți lingviști români notorii (Al. Philippide, Al. Rosetti, Em. Vasiliu, I. Gheție, Al. Mareș, A. Avram ș.a.). A fost respinsă, de către istorici și lingviști, ipoteza lui Philippide, care susținea „imigrarea în valuri” a grupurilor românești din Peninsula Balcanică în nordul Dunării, în direcții diferite începând cu secolul al VII-lea, ca urmare a presiunii slavilor.

Invocând insuficiența datelor lingvistice pentru perioada anterioară secolului al XVI-lea, lingviștii I. Gheție și Al. Mareș (vezi lucrarea lor *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei, 1974), luând în considerare trei particularități fonetice: rostirea dură a fricativelor *ș, j*, fricativizarea africateri *đ* în *z* și a africateri *ğ* (din cuvintele latine) în *j*, susțin segmentarea dacoromânei într-un dialect nordic și unul sudic, care avea în a doua jumătate a sec. al XVI-lea o vechime de cel puțin 200 de ani. Se precizează faptul că dacă subdialectul sudic (muntean) este caracterizat printr-o relativă omogenitate, în dialectul nordic se manifestă, în decursul timpului, o tendință de fărâmițare (vezi în acest sens *Tratatul de dialectologie românească*, Scrisul Românesc, Craiova, 1984, elaborat de un colectiv de autori, coordonator Valeriu Rusu). În prezent, în cadrul dialectului dacoromân distingem subdialectele muntean, moldovean, bănățean, crișean, maramureșean și grupul de graiuri transilvănene. Cele patru dialecte românești sunt considerate „atipice”, evoluând, după o relativ scurtă perioadă de comunitate, în mod divergent, în arii geografice diferite. Numai dialectul dacoromân a devenit în timp limbă națională formal codificată, acceptată ca model de exprimare.

Și în acest capitol metodologia cercetării se întemeiază pe reconstrucție. Fenomenele din româna comună sunt raportate la situația atestată în textele românești din secolul al XVI-lea. Dificultățile unui asemenea demers sunt evidente, dacă ținem seama de faptul că româna comună este, la rândul său, un stadiu reconstruit, pornind de la datele oferite de cele patru dialecte românești (p. 582).

La sfârșitul lucrării sunt prezentate sursele latine și române, bibliografia, indicele de autori, indicele de cuvinte și afixe, indicele onomastic: antroponime/nume de divinități, toponime (p. 725-895), precum și anexele/hărțile (șase la număr): Dacia Romană, Provinciile dunărene ale Imperiului Roman în secolele II-III, Așezările vlahilor din jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice în Evul Mediu, Linia Jireček, Dialectele românești sud-dunărene (distribuția parțială), Formațiuni politice românești în secolele XII-XIII.

Rod al unor investigații cu multă competență, tratatul *Istoria limbii române*, vol. I, București, 2018 (coordonatori: acad. Marius Sala, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu; revizie științifică: acad. Grigore Brâncuș, Gheorghe Chivu, Alexandru Mareș; secretar al volumului: Gabriela Stoica) reprezintă o contribuție valoroasă pentru lingviști, filologi, istorici și pentru cei care se interesează de procesul constituirii limbii române și evoluția acesteia în timp și în spațiu. Autorii tratatului sunt: acad. Grigore Brâncuș, Ana-Cristina Halichias, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Nicolae Saramandu, Gabriela Stoica, Domnița Tomescu, Oana Uță Bărbulescu, Dana-Mihaela Zamfir. La alcătuirea *Inventarului* de cuvinte cert moștenite cu etimon necontroversat și de cuvinte moștenite sau formații românești (p. 494-563) și-au adus contribuția cercetătorii Iulia Himena Barbu, Victor Celac, Emanuela Dima, Raluca Mihaela Nedea, Dana-Luminița Teleucă, Dana-Mihaela Zamfir.

Apărut recent, la n s a r e a tratatului *Istoria limbii române*, vol. I a avut loc în cadrul ședinței plene de deschidere a *Simpozionului Internațional de Lingvistică, ediția a VII-a*, organizat de Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan–Al. Rosetti (18-19 mai 2018), simpozion dedicat Centenarului Marii Uniri.